

Preporodna proza

U 19. stoljeću u hrvatsku književnost ulaze potpuno novi žanrovi (pretežito prozni) u čemu se prepoznaje nastojanje hrvatskih romantičara (preporoditelja, iliraca) da književnost mladog nacionalnog pokreta osvježe novim žanrovskim oblicima. Naime, budući da su romani i novele bili najpopularniji žanrovi tada aktualne, romantisti koji obilježene europske književnosti, i hrvatska je književnost zapravo morala i trebala prihvatiti nove žanrovske obrasce ako je htjela biti suvremena i aktualna.

1. novela i roman

Dimitrija Demeter, Ivan Kukuljević Sakcinski, Ljudevit Farkaš Vukotinović, Ivan Trnski, Dragojla Jarnević nositelji su novelistike od stvaralaštva od 1840-ih do 1860-ih godina, a objavljuju je uglavnom u časopisima („Danica“, „Kolo“, „Iskra“, „Zora dalmatinska“, itd). Tematski usmjereni na motivima iz hrvatske prošlosti. Budući da je značenje tih pisaca ipak važnije u nekim drugim područjima, a novelistika im tek usputna zanimacija, umjetnici koji došli prve hrvatske novelistike su razmjerno skromni.

Ilirci su *de facto* uveli novelu u hrvatsku književnost. U hrvatskoj književnosti Vukotinović prvi je uveo novelu (na hrvatskom jeziku) *Ivan Vojković* („Danica“, 1835.) u knjizi *Pjesme i pripovijetke* (1838.) - prva knjiga u kojoj su izvorne hrvatske novele. Motivi iz povijesti (Scott, Hoffman, Schiller). Teme - borba s Turcima i Mongolima (Lj. Farkaš Vukotinović *Štitonoša*), potreba sloge i jedinstva među Slavenima (I. Kukuljević Sakcinski *Bugarin, Braća, Dva Slavena*), sukob Hrvata i Mačara (Lj. Farkaš Vukotinović *Prošasnost ugarsko-hrvatska*). Lj. Farkaš Vukotinović *Iz dopisa dvaju prijatelja* - prvi pokušaj psihološke motivacije junaka uz epistolarnu tehniku pisanja.

Početak i jedne produkcije koja će trajati 30-tak godina: tzv. hajdučko-turska novelistika - prvi realizirani prozni model u novijoj hrvatskoj književnosti. Nastaje između 1840. i 1870., a odgovor je na njemačku trivijalnu produkciju. Tipični likovi su jedna kršćanska djevojka (takva može biti i muslimanka, ali se uvijek ispostavi da je ona prije bila kršćanka), hrabri vitez, Turčin koji remeti idilu, lik pomagača (prijatelj). Te novele iznose izvorne događaje iz hrv. prošlosti, s primjerima junaštva, a svrha im je uzdizanje narodnog ponosa i sačuvanje vjere u budućnost, a kraju u prosvjetiteljskom duhu donose pouku ili poantu. Koriste se primarni oblici narodne retorike: otmice, izdaje, dvoboji, iznenađenja, obrati, naslijeđje se i iz njemačke trivijalne produkcije i Scottovih povijesnih romana. Binarne sheme - Turčin je zao, kršćanin je

dobar. Značajniji autori su Mirko Bogović, Luka Botić, Janko Tombar, Ivan Trnka i Ilija Okruglić.

Općenito, preporodna proza (kao i hajduko-turska novelistika) imala je temeljno izvorište u narodnom stvaralaštvu (kao i već i dio poezije), ali je bila izrazito podređena tendenciji i angažiranosti u još uvijek potrebnom oživljavanju nacionalne svijesti (hajduko-turska i pseudopovijesna tematika), a usto je bila opterećena ne samo romantičarskim i pseudoromantičarskim elementima, pa je vrlo često poprimila obilježja trivijalne proze (ljubavne fabule, osвете, otmice, trovanja), stilski neodređena, pa stoga i bez većeg umjetničkog vrijednosti. Međutim, polovicom pedesetih godina značajan pomak u razvoju hrvatske novelistike napravili su Adolfo Veber Tkalčević i Janko Jurković – dva pisca koji se, svaki na svoj način, oslobađaju šablona pseudoromantične novelistike tog doba, pokazuju i vidljiv napredak prema aktualnoj, suvremenoj tematici te predrealističkim stilskim postupcima.

Adolfo Veber Tkalčević kao novelist već u prvim se bavio aktualnom problematikom svoga vremena. *Zagrebinja*, *Avelina Bakranina ljuvezne zgode i nezgode* i *Nadala Bakarka* (1871.) pokušaj su prikazivanja individualnih junaka u provincijskoj i gradskoj sredini, onakvih kakvi stvarno jesu, bez uljepšavanja. Motiviraju i svoje junake ne samo društveno, nego i psihološki, Veber Tkalčević oživljuje svoje likove kao realne ljude. S mnogo osjećaja za zapažanje detalja uvjerljivo crta interijere i eksterijere, unutar kojih prati život svojih malograđanskih i gradskih junaka. Naravno, ni Veber nije mogao izbjeći tradiciju, i u njega ima trivijalne fabularizacije, didaktično-prosvjetiteljskih elemenata, no unatoč svemu, u njegovim je novelama naglašenija etička nego li rodoljubna poruka, prvi znak predrealističkog modela novele u hrvatskoj književnosti.

Malo je drukčiji put Požnanina Janka Jurkovića – pišući i podosta i književnoteorijskih napisa, Jurković kao suvrmenik preporoditelja jasno je najavio realističku književnost, i to prije Augusta Šenoa. Njegova najbolja pripovijest *Pavao Puturi* (1855.) ima elemente moderne pripovjedačke strukture. Prekinuvši s hajduko-turskom tematikom, Jurković se (kao i Tkalčević) prihvaća aktualne društvene problematike: kroz njegove pripovijesti prolaze seoski uitelji, svećenici, seljaci: promatra društvenu stranu života, otkrivaju i kroz svoje likove nelogičnosti i deformacije u svojoj sredini (*Seoski mecenati*, *Liječnik u stupici*, *Timotija Patkov*). S naglašenom humorističnom notom opisuje malograđanski svijet, a istim takvim realističkim okom promatra i selo – nimalo ga ne idealiziraju ni.

Ima i nekoliko pokušaja pisanja romana: Antun Nemčić započeo je roman *Udes ljudski*, ali je dovršeno i posmrtno objavljeno tek jedno poglavlje („Neven“, 1854.). Miroslav Kraljević, urednik časopisa „Slavonac“, objavljuje „prvi naški izvorni roman“ (prvi roman u novijoj

hrvatskoj književnosti) *Požeški ak* ili *Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo slatki svoj jezik* (1863.), kada i Dubrovčanin Mato Vodopić tiska odlomke romana *Marija Konavoka* u časopisu «Niz bisera», a roman je u cjelini objavljen tek 1893. god.

Podsjetimo se, različiti oblici dulje pripovijedne proze koja bi se uvjetno mogla nazvati romanom pojavljuju se već u hrvatskom srednjem vijeku (*Aleksandrida*, *Rumanac trojski*, *Barlaam i Jozafat*), prvi autorski roman su *Planine Petra Zoranića* (1536.) (koji je više iznimka negoli pravilo renesansne poetike). Nakon Zoranića tek su se pisci 19. stoljeća okušali u dužem proznom izričaju na hrvatskom jeziku (do preporoda je bilo još nekoliko pokušaja, ali na talijanskom i latinskom jeziku), a pravi kontinuitet hrvatskoga umjetničkog romana uspostavio je tek August Šenoa svojim povijesnim romanom *Zlatarovo zlato* 1871. god.

2. putopis

U ovom razdoblju hrvatske književnosti zaista su gotovo sve prozne književne vrste: osim romana i pripovijetke, postoji i pojava i putopisa. Mnogi su se pisci okušali u tom žanru: Ivan Trnski, Ljudevit Farkaš Vukotinović, Ivan Frano Jukić, Ivan Kukuljević Kukuljević, Stanko Vraz, Adolfo Veber Tkalčević, no dva su književnika putopisnim djelima dosegla najvišu umjetničku razinu tog razdoblja: Matija Mažuranić i Antun Nemčić.

Putopisac Matija Mažuranić, brat Ivana Mažuranića, autora spjeva *Smrt Smail-age engića*. Napisao je putopisnu prozu *Pogled u Bosnu* pod pseudonimom „jedan domorodac“ 1842. god. Ušavši s lažnim dokumentima 1839. god. u Bosnu putuje od Karlovca, Siska i Kostajnice, preko Beograda do Sarajeva, Travnika i Zvornika. Mažuranić je na putu, bez izravnih literarnih utjecaja, kao dobar poznavalac narodnog stvaralaštva, napisao djelo koje se čita i kao pustolovina i kao realistički prikaz doživljenoga i viđenoga. Zanimljivost je da Matija Mažuranić ovaj putopis nije napisao iz literarnih pobuda, nego kao realistički politički, društveni i etnografski izvještaj – na pustolovinu su ga nagovorili braća Ivan i Antun kako bi izvidio situaciju i podnese izvještaj uoči priželjkivanog oslobođenja Bosne od osmanlijske vlasti. Paradoksalno, rezultat je jedan od najboljih proznih tekstova napisan u vrijeme ilirskoga pokreta. U tom se putopisu isprepleću autorovi pogledi na odnose između Turaka i Bošnjaka, islama i kršćanstva, s opisima običaja i svakodnevnog života, slike vezirskih dvorova paša i aga, ali i narodnih mehana, razmišljanja o svakodnevici života, smrti i ljubavi. Sve je to opisano živim pripovjedačkim nervom i skladnim narodnim jezikom. Završni dio rukopisa pripada *Različitim opaskama* koje su neka vrsta bosanskog leksikona. Taj putopis nema ni patriotskih tirada ni naglašene utilitarne tendencije, bez obzira na to što su pišući zapažanja o

Bosni bila od velike koristi hrvatskim preporoditeljima, a posebice Ivanu Mažurani u pri pisanju njegova poznatog spjeva.

Antun Nem i , s plemi kim pridjevkom Gostovinski, autor je vrijednog putopisa *Putositnice* iz 1845. god. u kojem opisuje svoj put (na koji je krenuo da zaboravi ljubavno razo aranje) od Ludbrega, preko Zagreba i Rijeke do Trsta, Venecije, Padove i Verone. Povode i se za tada aktualnim europskim modelom putopisa, Nem i ne piše putopisni vodi , nego bilježi vlastite osje aje pobu ene susretima s nepoznatim sredinama. Nastojao je biti duhovit, blago ironi an - no sve je to vanjski okvir u koji je utkan pravi sadržaj: rodoljublje, razmišljanja o hrvatskom ovjeku i zavi aju. Njegova knjiga može se itati na više razina, ona je as vrhunski kulturološki vodi , as zbirka anegdota i novela, katalog mjesnih udaka, a onda opet piš eva etnografska studija ili prepiranje s ne uvijek ugodnim suputnicima. Nem i je zajedljiviji od bilo kojega tadašnjega hrvatskog suvremenika, ali je zato i obrazovaniji od ve ine svojih vršnjaka. Suvereno govori o slikarstvu i književnosti, znanosti i arhitekturi, trudi se itatelja dojmiti erudicijom, a onda vratiti na zemlju, uvjeriti i sebe i njega u vlastitu nemo i neznanje. Izravno spominje Petrarca i Tassa, Tommasea i Ariosta, Moliera i Rousseaua, citira Shakespearea, ali i Byrona kojemu se divi, a od hrvatskih pisaca poznaje gotovo sve važnije stare Dubrov ane, dok me u ilircima spominje samo najbolje.

U svojem djelu, osobito u *Putositnicama*, uspio je stvoriti samostalan izraz sa lucidnim i opservaciji sklonim stilom koji se svojim karakteristikama skladno uklapa u postojeći tok europske pripovjedačke tradicije. Značenje *Putositnica* ne iscrpljuje se samo u želji da se čitateljstvu pruži poučna proza, već je uspjelosti ostvarenja svojevrsnog autentičnog narativnog izraza, nezavisnog od samog sadržaja izvještavanja. U njima nas ne zaokupljaju samo spomenuti događaji, već i način na koji su zabilježeni: u prvom redu otkrivajući temperamentnog pisca koji je u svakoj prilici i na svakom mjestu osjećao potrebu da istakne v l a s t i t o s t a n o v i š t e i želju da izrazi osobni dojam koji u putopis informativnog karaktera ni u kojem slučaju ne ulazi. Kao i njegovi uzori (Laurence, Sterne, Heine), on ne putuje samo da čitatelju pruži objektivan opis putovanja te ga upozna s geografijom i etnografijom već svoje putovanje opravdava ponajviše upoznavanjem novih ljudi, traganjem za smislom pejzaža kroz koje prolazi i nastoji da mu sve to bude dobar povod da izrazi svoj stav i nazor o ljudima, krajevima i običajima s kojima se na putovanju upoznao. Zato često iz objektivnog stava počinje beletrizirati pa njegov putopis postaje imaginativna proza. U tom smislu, *Putositnice* zauzimaju važno mjesto u razvoju novije hrvatske proze.

Na prijelazu iz 18. u 19. st. putopis je zbog svoje strukture (koja je omogućavala da se unutar zajedničkog okvira pomiješaju razne žanrovske forme) privlačio duhove sklone humoru, ironiji i sličnim oblicima izražavanja¹. Takva struktura omogućavala je autoru veću slobodu; da digresija postane važna okosnica pripovijedanja te da se u okviru

¹ Kao djela koja su funkcionirala kao nosioci izvjesne ideologije, ali i afirmirala odre ene prozne postupke, osobito treba spomenuti putopis A. N. Radiš eva *Putovanje od Petrograda do Moskve* (1790) i Karamzinova *Pisma ruskog putnika* (1793). To su ve samosvojna umjetni ka djela s mnoštvom epizodnih lica i doga aja te putnikom kao glavnim junakom pripovijedanja koja se više ne gledaju kao isklju ivo «autobiografsko» djelo niti objektivan izvještaj o doga ajima onoga vremena. Iz istog razloga i Nem i eve *Putositnice* tuma imo kao beletristi ko djelo.

reportaže dotaknu i onih tema koje su se prije gotovo isključivo povezivale uz priču ili roman.

Putositnice svrstavamo u tzv. subjektivni putopis kojega karakterizira pripovjedački ton koji je mnogo važniji od predmeta o kojem se priča, a utisci su značajniji od autentičnosti opisa, podataka i povoda. Iz tog razloga je provjerljivost svih navedenih geografsko-povijesnih podataka sasvim irelevantna, dok stil i način izvještavanja postaju, naprotiv, od vrlo velike važnosti jer se u toj sferi krije korijen moderne proze – težnja ka subjektivnosti. Vladoje Dukat Nemčičev stil iz *Putositnica* smatra feljtonskim². Kao daroviti obrazac bidermajerske sjevernohrvatske književnosti, one u sebi stapaju elemente poučnog i ironičnog pripovijedanja stvarnih, kao i ne posve provjerljivih zgoda i životnih činjenica. Radi se o prozi vrlo razvijene digresivne strukture i visokog narativnog nivoa, a ono što im daje veliku zanimljivost jesu i vrlo česte improvizacije u kojima se krije podrijetlo lakoće koja neprestano izvire iz njih. Izravno obraćanje čitatelju pridonosi uvjerenju da se radi o beletrističkoj prozi, a ne o suhoparnom izvještaju s puta.

(Branimir Donat, *PSHK* 34, Zagreb, 1965.)

3. feljton

Ljudevit Farkaš Vukotinović me u prvima je u članku «Tri stvari knjiženstva» («Kolo», 1843.) teoretski progovorio o smislu literature kao umjetničkog fenomena, o čemu je već bilo riječi. Po tom programatskom članku, podsjetimo se, smatra se i za etnikom eseja. Za etnik je i feljtona, kratke prozne vrste koja objedinjuje književno-umjetnički i novinarski rad. U tom smislu poznate su njegove *Zimske misli*, prvi hrvatski feljtoni, kasnije i *Ljetne misli* u kojima se bavi piscem i njegovim položajem u hrvatskom društvu.

4. dnevnik

Kao jedan od najstarijih književnih žanrova koji duboko zadire u intimu pisca, uvjetno možemo reći i da se i dnevnik kao prozna vrsta formirao upravo u razdoblju ilirizma. Ilirska spisateljica Dragojla Jarnević (ovdje već spomenuta me u prvim autorima novela, ubraja se i u predšenoinske pokušaje pisanja romana – sentimentalni roman *Dva pira* iz 1864. god.) najviše i literarni značaj pridaje se upravo njezinom *Dnevniku* koji je s prekidima vodila od 1832. do 1874. god., a u cijelosti je objavljen posthumno tek 2000. god. (silom prilika *Dnevnik* je cijeli niz desetljeća nažalost bio izvan interesa istraživača). Teško da možemo govoriti o eventualnim književnim utjecajima s obzirom na realno mjesto ovoga dnevnika u sustavu literarnih žanrova, no s obzirom na Jarnevićina opažanja o vlastitim suvremenicima, političkim i društvenim događajima, kao i na krajnje intimna psihološka, emocionalna i vrlo osobna opažanja, *Dnevnik* Dragojle Jarnević ne samo da afirmira jednu od rijetkih ženskih spisateljica u hrvatskom 19.

² Kićen i šaren, natrpan tropima i figurama, pun šala i dosjetki, nemiran, nesrećen i živ, s nekim intimnim i familijarnim u sebi pa se time duboko razlikuje od hladnog i korektnog govora klasičnih pisaca.

stolje u, nego i etablira pogled na pozadinsku, pa i anegdotalnu stranu jednog važnog povijesnog i umjetni kog procesa kao što je Hrvatski narodni preporod.